

УДК 336.7

Корнилюк Р.В.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***ЯКІСТЬ КРЕДИТНИХ ПОРТФЕЛІВ БАНКІВ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД СИСТЕМОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ****LOAN PORTFOLIO QUALITY OF UKRAINIAN BANKS
UNDER SYSTEMIC DISTRESS****АНОТАЦІЯ**

Досліджено спад якості кредитних портфелів найбільших банків України як джерело системного ризику. Виявлено низку загальних та індивідуальних факторів погіршення якості кредитного портфеля протягом системної банківської кризи 2014 року, серед них девальвація гривні, анексія Криму, воєнний конфлікт на Донбасі, кредитування пов'язаних осіб. Розроблено рейтингову методологію для ранжування фінансових установ за індикаторами якості кредитних портфелів, які можливо розрахувати на основі офіційних даних фінансової звітності. Найгіршу якість активів продемонстрували банки, які наслідували стратегію агресивного іпотечного кредитування в докризовий період, споживчого кредитування між кризами, а також державні банки, що фінансують дефіцитні квазідержавні підприємства високого суспільного значення.

Ключові слова: банки, кредити, якість кредитів, рейтинг, системний ризик.

АННОТАЦИЯ

Исследовано падение качества кредитных портфелей крупнейших банков Украины как источник системного риска. Выявлен ряд общих и индивидуальных факторов ухудшения качества кредитного портфеля в течение системного банковского кризиса 2014 года, среди них девальвация гривны, аннексия Крыма, военный конфликт на Донбассе, кредитование связанных лиц. Использована рейтинговая методология для ранжирования финансовых учреждений по индикаторам качества кредитных портфелей, рассчитанных на основе официальных данных финансовой отчетности. Худшее качество активов продемонстрировали банки, которые следовали стратегиям агрессивного ипотечного кредитования в докризисный период, потребительского кредитования между кризисами, а также государственные банки, которые финансируют дефицитные квазигосударственные предприятия высокого общественного значения.

Ключевые слова: банки, кредиты, качество кредитов, рейтинг, системный риск.

ANNOTATION

We investigate the quality reduction of top Ukrainian banks' loan portfolios as a source of systemic risk. A range of general and individual negative factors of loan quality deterioration during systemic banking crisis 2014 was revealed. There are devaluation of the hryvnia, the annexation of the Crimea, the military conflict in the Donbas and connected lending. Rating methodology for ranking financial institutions for loan portfolios quality indicators was developed. The worst asset quality was found in banks, which followed the strategies of aggressive mortgage lending in the pre-crisis period, active consumer lending between crises and in the state banks that finance quasi-public enterprises of high public interest.

Keywords: banks, loans, loan quality, rating, systemic risk.

Постановка проблеми. Однією з найбільш проблемних точок для розвитку банківської системи України лишається низька якість кредитного портфеля банків. Більше того, певне анемічне відновлення структури банківських

активів після фінансової кризи 2008–2009 років було перерване різким погіршенням ситуації у 2014 році, протягом 11 місяців якого частка простроченої заборгованості в загальному кредитному портфелі зросла із 7,7% до 12,3%, що більше за пікові значення 2010 року (рисунк 1) [1].

Рис. 1. Динаміка обсягу простроченої заборгованості, млн грн

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Ключовими тригерами погіршення якості кредитного портфеля стали 100%-ва девальвація гривні, анексія Криму й розгортання воєнного конфлікту на Донбасі. Зростання обсягів проблемних кредитів у структурі банківських активів вимагає детального дослідження науковцями, пильного моніторингу з боку регулятора і зважених дій фінансових менеджерів, оскільки в умовах стагнації кредитного ринку це зумовлює не лише втрату ключового джерела генерації процентних доходів, а й суттєво посилює ризики втрати ліквідності для фінансових установ і їхнього каскадного поширення по системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою якості кредитного портфеля як фактора фінансової стійкості банків займалось чимало зарубіжних учених. У своїх наукових дослідженнях американські вчені А. Бергер та Н. ДеЯнг на підставі фінансової звітності вивчали взаємозв'язок між якістю кредитів, ефективністю витрат і рентабельністю банків. Науковці довели, що зниження якості кредитного портфеля викликає зниження рентабельності фінансових установ і зменшення ефективності витрат [2]. Схожих висновків про негативний

вплив збільшення недіючих активів на дохідність, ліквідність і надійність індійських банків дійшли С. Ібрагім та Тангаведлу [3]. Стаття О. ван Гермет і Ю. Дем'яник була присвячена оцінюванню кредитних портфелів банків США в контексті іпотечної кризи 2007–2008 років. Дослідники виявили, що якість кредитів погіршувалась протягом шести років перед кризою, тому проблеми іпотечного ринку можна було виявити заздалегідь, однак вони маскувалися нестійким зростанням цін на заставну нерухомість [4]. Р. Мілеріс оцінив статистичну залежність між серією макроекономічних змінних та агрегованим ризиком кредитного портфеля банків. Деревоподібна регресійна модель, запропонована латвійським економістом, дала змогу з високою ймовірністю прогнозувати динаміку процентних доходів банків країн Європейського Союзу [5]. Грецькі вчені В. Макрі й інші на емпіричних рядах даних євразони підтвердили наявність сильної кореляції між обсягом недіючих кредитів і низкою макроекономічних факторів (державний борг, безробіття, темп приросту ВВП) та індивідуальних банківських змінних, таких як адекватність капіталу, минулорічна частка проблемних кредитів і рентабельність капіталу [6].

Серед українських науковців якість кредитного портфеля досліджували М. Алексеєнко, С. Вольська, Р. Герасименко, Л. Гербич, О. Лисенко [7–11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукове осмислення причин і масштабів погіршення якості банківських активів особливо актуальним стало в контексті розгортання банківської та валютної кризи в Україні у 2014–2015 роки, що набуває системного характеру. Проте загальний підхід до емпіричного дослідження агрегованих системних показників, який традиційно застосовується українськими вченими, не здатний сповна відобразити деталізованої картини розподілу проблемних активів між окремими банками. Автором запропоновано рейтингову методологію для комплексного оцінювання індивідуальної проблемності кредитних портфелів банків на основі квартальної фінансової звітності. Об'єкт рейтингу – діючі банки перших двох груп за класифікацією НБУ, що постійно працюють на кредитному ринку більше ніж два роки. Предмет рейтингу – загальна якість кредитного портфеля банків, що визначається кількісно як середнє арифметичне балів, отриманих за абсолютними й відносними показниками проблемності кредитів.

Мета статті. Метою роботи є виявлення великих фінансових установ із найгіршими індикаторами якості кредитних портфелів, які можливо розрахувати в межах рейтингового дослідження на основі офіційних даних фінансової звітності за 3-й квартал 2014 року. Результати дослідження дадуть змогу визначити ключові банки-генератори системного ризику через канал погіршення якості позик.

Виклад основного матеріалу. Під час підготовки рейтингу використовувалися такі фактори, які визначають проблемність кредитного портфеля банків: 1) обсяг безнадійних кредитів (V категорія), млн грн; 2) частка безнадійних кредитів у кредитних операціях, %; 3) обсяг недіючих кредитів (IV+V категорія), млн грн; 4) частка недіючих кредитів у кредитних операціях, %; 5) зростання обсягу безнадійних кредитів з початку року, млн грн; 6) відносний приріст недіючих кредитів з початку року, %; 7) відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів, % [12]. По кожному з факторів банки отримали бали, що дорівнюють їхньому порядковому місцю в ранкінгу. Так, за факторами № № 1–6 перше місце отримує банк із найбільшим значенням відповідного показника проблемності позик, за фактором № 7 – банк із мінімальним коефіцієнтом покриття безнадійних кредитів резервами.

Сума загального заліку для банку розраховується як середнє арифметичне балів усіх факторів проблемності кредитного портфеля. Що менше значення загального заліку, то більш проблемними є позики банку з точки зору абсолютних і відносних показників якості кредитного портфеля.

Адекватне оцінювання структури й динаміки проблемних кредитів в Україні на основі офіційних даних ускладнюється фрагментарністю інформації та плутаниною в термінології. Структуру прострочених кредитів НБУ розкриває лише в розрізі галузей нефінансових корпорацій, тоді як обсяги прострочених позик за іпотечними споживчими, муніципальними й державними кредитами регулятором не оприлюднюються. Нагадаємо, прострочені кредити – це сума прострочених платежів за кредитом на певну дату, тільки та частина заборгованості по кредиту, яка не погашена в строк. Загальний обсяг проблемних кредитів, по яких допущено прострочення, є більшим за обсяг простроченої заборгованості, так як в останній не враховуються майбутні затримки платежів.

Крім показника простроченої заборгованості, для окреслення проблемних кредитів банки та НБУ використовують низку термінів, які вказують на всю суму проблемного кредиту, а не лише простроченої частини. Це так звані недіючі кредити (NPLs), які складаються з безнадійних кредитів (V категорії якості) й сумнівних кредитів (IV категорії якості). Недіючі кредити (NPLs, nonperforming loans) – загальна сума кредитів, які зараховані до IV і V категорії якості, відповідно до вимог Постанови НБУ від 25.01.2012 року № 23. МВФ рекомендує включати до недіючих кредитів усі позики, які прострочені більше ніж на 3 місяці, та позики, обслуговування яких є слабким і незадовільним. До обсягу недіючих кредитів належить загальний обсяг заборгованості за ними, а не тільки прострочена сума.

За 9 місяців 2014 року обсяг недіючих кредитів суттєво зріс: на 40% – з 153 до 214 млрд грн, тоді як загальний портфель кредитів клієнтам збільшився лише на 9% (рисунк 2). Це частково пояснюється перерахунком валютних позик за новим курсом і відносно більшими сумами валютних кредитів у проблемному портфелі.

На думку банкірів-практиків, називати недіючим увесь портфель безнадійних і сумнівних кредитів не зовсім коректно, оскільки до IV категорії якості також належать кредитні операції клієнтів, в угоди яких були внесені зміни. У цю категорію можуть технічно потрапити позики клієнтів, які не мають ознак знецінення, наприклад, унаслідок пролонгації, що не пов'язана з погіршенням фінансового стану клієнта.

Рис. 2. Динаміка обсягу недіючих кредитів банків України, млн грн

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Варто пам'ятати, що негативно класифіковані активи не є остаточними збитками банку, оскільки вони покриті забезпеченням, а з приводу їхнього повернення ведуться судові процеси. За логікою спікерів українських банків, відношення NPLs до кредитного портфелю в Україні близько 20% є дещо завищеним показником, тоді як міжнародні рейтингові агенції Fitch, Moody's та S&P оцінюють частку недіючих кредитів у банківській системі України в діапазоні 30–40%, відзначаючи тенденцію до зростання.

Серед драйверів зростання проблемної заборгованості у 2014 році варто відзначити такі:

- девальвація гривні, що призвела до номінального перерахунку обсягів валютних кредитів і зниження фінансового стану позичальників;
- втрати банків унаслідок анексії Криму й законодавчі заборони на здійснення банківської діяльності на тимчасово окупованій території;
- оголошення надзвичайного стану функціонування банківської системи в Донецькій і Луганській областях: через воєнні дії відсутні можливості повноцінно працювати з портфелем позичальників на території, де йде АТО;
- запровадження мораторію на роботу з іпотечними кредитами фізичних осіб в іноземній валюті;

– слабка система захисту прав кредиторів, що традиційно продовжує чинити значний тиск на якість кредитів.

У відповідь на виклики несприятливого зовнішнього середовища більшість банків України обмежують кредитування нових позичальників, посилюють моніторинг фінансового стану, вимагаючи від клієнтів ліквідного забезпечення й позитивної кредитної історії. За безнадійними кредитами активізується претензійно-позовна робота. Водночас із потенційно платоспроможними боржниками досить популярні домовленості про реструктуризацію.

В авторському рейтингу проблемності кредитних портфельів брало участь 29 банків, загальний обсяг позик яких становить близько 80% усіх кредитів банківської системи. За рейтинговою методикою лідери рейтингу мають високі обсяги й частку недіючих і безнадійних кредитів, швидкі темпи зростання проблемних активів або низьке покриття безнадійних позик резервами під кредитні ризики (таблиця 1).

Італійський UniCredit Bank опинився на першому місці рейтингу через надмірну кредитну активність на ринку іпотечних і корпоративних позик у період 2000-х років, що призвело до акумуляції найбільших по системі обсягів безнадійних кредитів – 19 млрд грн (близько третини кредитного портфеля). Основна частина цих проблемних активів виникла ще під час кризи 2008–2009 років. Натомість якість нових кредитів висока. Наприклад, за роздрібним портфелем, виданим після 2010 року, прострочка становить лише 12,6%.

Дельта Банк відзначився суттєвим зростанням обсягу безнадійних кредитів за 3 квартали 2014 року. Відносно низьке покриття резервами безнадійних кредитів представники банку пояснювали великими обсягами перекуплених в інших банків заставних кредитів, виправдовуючи таку практику високою вартістю забезпечення. Однак, як засвідчили проблеми банку з ліквідністю у 4-му кварталі 2014 року, агресивна бізнес-модель із придбання чужих токсичних активів і агресивного споживчого кредитування може завдати шкоди самому ініціатору.

Укресімбанк – державний банк системного значення – посів 3 позицію в рейтингу проблемності кредитного портфеля через 24,8 млрд грн недіючих кредитів, що вирости на 8,7 млрд грн з початку року. Погіршення якості кредитного портфеля державних банків пояснюється високими обсягами кредитування дефіцитних квазідержавних підприємств високого суспільного значення, таких як НАК «Нафтогаз», та інших державних монополій із низькою кредитоспроможністю.

Банки з нижньої частини таблиці демонструють аномально низькі частки проблемних кредитів через наявність механізму постійного продажу або 100% резервування безнадійних роздрібних кредитів, який дає змогу підтримувати належну якість портфеля. Однак пара-

Таблиця 1

Рейтинг банків за проблемністю кредитних портфелів станом на 01.10.2014 рік

№	Банк	Загальний рейтинг	1. Обсяг безнадійних кредитів (V категорія), млн грн	2. Частка безнадійних кредитів у кредитних операціях, %	3. Обсяг недіючих кредитів (IV+V категорія), млн грн	4. Частка недіючих кредитів у кредитних операціях, %	5. Зростання обсягу безнадійних кредитів з початку року, млн грн	6. Відносний приріст недіючих кредитів з початку року, %	7. Відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів, %
11	UNICREDIT BANK	4,43	19 032	36,3%	21 805	41,6%	4 534	45,8%	54,3%
22	ДЕЛЬТА БАНК	4,86	10 336	15,8%	14 348	21,9%	5 346	121,4%	35,6%
23	УКРЕКСІМБАНК	5,29	18 045	22,3%	24 771	30,6%	8 753	77,2%	93,1%
24	РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	7,29	12 676	24,4%	15 263	29,4%	4 221	56,2%	107,7%
25	СВЕРВАНК РОСІЇ	8,00	3 716	8,5%	8 119	18,5%	3 030	193,1%	84,4%
26	УКРГАЗБАНК	10,71	5 160	26,9%	5 335	27,9%	757	20,5%	95,3%
27	ІНГ БАНК УКРАЇНА	11,00	1 209	8,3%	2 142	14,7%	1 061	496,6%	50,6%
28	ОТП БАНК	11,86	3 430	13,0%	4 875	18,4%	1 041	69,4%	128,2%
29	УКРСІВБАНК	12,00	2 634	10,0%	4 134	15,7%	782	93,4%	67,0%
110	ПУМБ	12,57	4 042	13,0%	4 789	15,4%	1 015	30,1%	96,6%
111	"НАДРА"	13,29	3 373	8,4%	7 254	18,2%	881	51,8%	174,1%
112	ФІДОБАНК	13,43	1 768	20,5%	1 960	22,8%	373	28,8%	90,6%
113	ОЩАДБАНК	13,86	8 490	9,3%	8 572	9,4%	2 499	20,7%	177,0%
114	ПРОМІНВЕСТБАНК	14,57	3 096	6,6%	5 728	12,2%	583	8,6%	43,9%
115	ПРИВАТБАНК	15,14	15 049	6,3%	21 509	9,1%	3 916	19,3%	149,3%
116	АЛЬФА-БАНК	15,29	3 385	7,4%	5 141	11,2%	768	20,4%	87,4%
117	БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	16,57	1 612	5,2%	4 986	16,1%	177	103,1%	135,6%
118	ІМЕКСБАНК	17,14	822	6,5%	1 573	12,4%	389	248,0%	200,0%
119	УНІВЕРСАЛІ БАНК	17,43	488	4,6%	1 314	12,4%	250	102,4%	70,0%
220	ВТБ БАНК	18,57	2 552	8,1%	5 503	17,5%	-1 311	26,3%	142,2%
221	БАНК КРЕДИТ ДНІПРО	19,71	607	8,2%	826	11,1%	-47	6,7%	61,1%
222	УКРІНБАНК	19,86	411	6,5%	568	8,9%	68	33,8%	43,5%
223	ЗЛАТОВАНК	20,00	462	5,4%	728	8,5%	230	149,8%	112,4%
224	«ПВДЕННИЙ»	21,14	546	3,9%	1 150	8,2%	173	112,7%	147,3%
225	«ХРЕЩАТИК»	22,14	334	7,5%	608	13,7%	-185	1,8%	102,0%
226	КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	22,43	455	1,6%	934	3,2%	236	183,7%	223,5%
227	«ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА»	23,14	18	0,1%	1 311	7,9%	-25	308,4%	10870,7%
228	БАНК КІЇВСЬКА РУСЬ	23,29	254	4,1%	333	5,3%	16	19,9%	56,9%
229	БТА БАНК	28,29	18	1,6%	74	6,9%	-89	-83,6%	1597,2%

Джерело: розроблено автором за даними фінансової звітності банків

дельно з легально чистими методами боротьби з «проблемкою», поширена практика бухгалтерських маніпуляцій при зарахуванні кредитів до певної категорії якості. Відтак низька офіційна частка прострочених боргів не гарантує фактичної якості кредитного портфеля.

Висновки. Значні обсяги проблемних кредитів здатні погіршити фінансовий стан банків, оскільки відбувається втрата дохідних активів. Крім цього, банки змушені декларувати значні витрати на формування резервів за сумнівними й безнадійними кредитами. Низька якість активів негативно впливає на рентабельність, гальмує кредитну активність і тисне на ліквідність банків, обтяжених «проблемкою». Незважаючи на це, знак рівності між якістю активів і надійністю банків ставити передчасно з огляду на особливості спеціалізації фінустанов і їхньої кредитної політики.

По-перше, іноземні банки досі не можуть абсорбувати весь накопичений до кризи 2009 року обсяг проблемної заборгованості, причиною якої стала їхня висока кредитна активність. Однак, порівняно з багатьма кептивними фінустановами, вони залишаються більш надійними. Попри проблемні активи, європейські дочірні банки, котрі досі не покинули ринок, мають високий рівень підтримки з боку материнських структур, що дає змогу формувати достатні резерви під кредитні ризики й забезпечувати потреби в ліквідності. На відміну від багатьох вітчизняних банків, західні дочірні банки мають зовнішній стимул для максимально точного ведення фінансової звітності.

По-друге, значна частина проблемних позик у нових лідерів роздрібного кредитного ринку пов'язана з їхнім акцентом на високомаржинальному беззаставному кредитуванні, а також із цілеспрямованою політикою скуплення проблемних портфельів інших банків. Придбаний із високим дисконтом портфель недіючих кредитів можна перетворити на джерело генерування прибутку шляхом укладання мирних угод, реструктуризації боргу або інших ефективних колекторських методів.

По-третє, офіційні показники проблемності залежать від чесності ведення фінансової звітності. Деякі банки схильні приховувати справжній обсяг токсичних активів, щоб занижувати обсяг необхідних резервів. Кожен банк має власну методику класифікації активів і політику управління проблемною заборгованістю, що відкриває можливості для маніпуляцій і заважає точно порівнювати якість активів різних банків.

Для адекватного використання результатів цього рейтингового дослідження доцільно

мати на увазі ці застереження й пам'ятати, що якість кредитних портфельів є лиш однією з багатьох складових надійності банків. Такий підхід дасть змогу більш зважено оцінити наявну ситуацію з проблемною заборгованістю в розрізі окремих банків. Практична цінність дослідження полягає в тому, що вкладники отримали змогу дізнатись, наскільки критичним є рівень якості кредитів в обраних банках, якою є динаміка безнадійних кредитів у період системної нестабільності, чи справді значний обсяг недіючих позик зумовлений усього лиш ефектом масштабу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
2. Berger A. Problem Loans and Cost Efficiency in Commercial Banks / A. Berger, R. DeYoung // WFC. – 1995. – № 1. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2277>.
3. Thangavelu R. A Study on the Composition of Non-Performing Assets (NPAs) of Scheduled Commercial Banks in India / M.S. Ibrahim, R. Thangavelu // Journal of Finance and Bank Management. – 2014. – Vol. 2. – № 1.
4. Demyanyk Y. Understanding the Subprime Mortgage Crisis / Y. Demyanyk, O. Van Hemert. – 05.12.2008. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1020396>.
5. Mileris R. The effects of macroeconomic conditions on loan portfolio o credit risk and banking system interest income / R. Mileris // Ekonomika. – 2012. – Vol. 91 (3). – 16 p.
6. Determinants of non-performing loans: The case of Eurozone / V. Makri, A. Tsagkanos, A. Bellas // Panoeconomicus. – 2014. – Vol. 61. – Issue 2. – P. 193–206.
7. Алексеєнко М.Д. Проблеми споживчого кредитування населення банками / М.Д. Алексеєнко // Економіка: теорія та практика. – 2013. – № 1. – С. 4–10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econom_2013_1_3.pdf.
8. Вольська С.П. Якість активів у забезпеченні фінансової стійкості банку / С.П. Вольська // Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2011. – Вип. 18. – С. 53–60.
9. Герасименко Р. Проблемні позики та прогнозування їх частки в кредитному портфелі банку / Р. Герасименко, М. Дегтярьова // Вісник НБУ. – 2012. – № 4. – С. 40–46.
10. Гербич Л.А. Моніторинг портфеля іпотечних кредитів банку / Л.А. Гербич // Ефективна економіка. – 2014. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2923>.
11. Лисенко О.В. Проблемні кредити – фінансовий тягар українських банків / О.В. Лисенко // Ефективна економіка. – 2012. – № 10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2079>.
12. Корнилюк Р. Рейтинг проблемності кредитних портфельів – 2013 / Р. Корнилюк, Є. Шпитко // Реальна економіка. – 12.09.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/ratings/43756.html>.